

RAQAMLI MAKONDA INSON HUQUQLARI VA INTERNETDAN FOYDALANISH ERKINLIGI

Yo'ldoshboyeva Shaxzoda Faxriddin qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti doktoranti

E-mail: shakhyoldoshboyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21093707>

Annotatsiya: Ushbu tezisda raqamli makonda inson huquqlarining ta'minlanishi va internetdan foydalanish erkinligi muammosi xalqaro huquqiy hujjatlar hamda nufuzli tahliliy tashkilotlarning so'nggi hisobotlari asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda BMT Inson huquqlari kengashining internet va inson huquqlariga oid rezolyutsiyalari, shuningdek Freedom House tashkilotining "Freedom on the Net 2025" yillik hisoboti ma'lumotlariga tayanilgan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro huquqiy asoslar mustahkamlanib borayotganiga qaramay, amaliyotda internet erkinligi global miqyosda ketma-ket o'n beshinchi yil davomida pasaymoqda: avtoritar davlatlarda senzura va kuzatuv kuchaymoqda, demokratik davlatlarda esa onlayn ifoda erkinligiga nisbatan yangi cheklovlar paydo bo'lmoqda. Tezisda muammoning sabablari, asosiy tendensiyalari hamda ularni bartaraf etish yo'llari bo'yicha xulosa va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli huquqlar, internet erkinligi, inson huquqlari, so'z erkinligi, maxfiylik huquqi, internet shutdown, raqamli senzura, BMT Inson huquqlari kengashi, Freedom House, kiber huquq.

Internet texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson huquqlarini amalga oshirish makonini tubdan o'zgartirdi. So'z erkinligi, axborot olish, yig'ilish va uyushish, shaxsiy hayot daxlsizligi kabi an'anaviy huquqlar endi nafaqat oflayn, balki onlayn muhitda ham himoya qilinishi zarur bo'lgan huquqlarga aylandi. Shu sababli xalqaro huquq fanida va amaliyotida "raqamli huquqlar" yoki "onlayn inson huquqlari" tushunchasi shakllandi. Mazkur tezisning maqsadi — raqamli makonda inson huquqlarining xalqaro huquqiy asoslarini, ularning amaliyotda qanday himoya qilinayotganini hamda internet erkinligiga tahdid soluvchi asosiy omillarni ishonchli manbalar asosida tahlil qilishdan iborat.

BMT Inson huquqlari kengashi 2012-yildan boshlab internet va inson huquqlariga oid bir qator rezolyutsiyalar qabul qildi. Ushbu hujjatlarning markaziy g'oyasi shundan iboratki, inson oflaynda ega bo'lgan barcha huquqlari onlayn muhitda ham, xususan, so'z erkinligi nuqtai nazaridan to'liq himoya qilinishi shart. Birinchi bunday rezolyutsiya 85 dan ortiq davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan edi.¹ Keyinchalik bu yondashuv kengaytirilib, yig'ilish va uyushish erkinligiga oid rezolyutsiyalarda ham davlatlar fuqarolarning onlayn va oflayn tarzda erkin yig'ilish hamda birlashish huquqlarini to'liq hurmat qilishga chaqirilgan.² 2025-yil aprel oyida BMT Inson huquqlari kengashining 58-sessiyasida yangi va rivojlanayotgan texnologiyalar sharoitida inson huquqlari himoyachilarini muhofaza qilishga bag'ishlangan rezolyutsiya konsensus asosida qabul qilindi, uni Norvegiya boshchiligidagi 50 dan ortiq davlat

¹BMT Inson huquqlari kengashi. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet (Rezolyutsiya 20/8 va keyingi rezolyutsiyalar). Geneva: OHCHR. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/845728>

²BMT Inson huquqlari kengashi. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet (Rezolyutsiya 20/8 va keyingi rezolyutsiyalar). Geneva: OHCHR. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/845728>

qo'llab-quvvatladi.³ Bu rezolyutsiya raqamli vositalar orqali huquq himoyachilariga nisbatan amalga oshirilayotgan tahdidlarga qarshi xalqaro hamjamiyatning birdamligini namoyish etadi.

Freedom House tashkilotining 2025-yilgi "Freedom on the Net" hisobotiga ko'ra, global internet erkinligi ketma-ket o'n beshinchi yil davomida pasaymoqda. Hisobot 72 davlatni qamrab oladi, bu esa dunyo internet foydalanuvchilarining 89 foizini tashkil etadi.⁴ Tadqiqot davrida (2024-yil iyun — 2025-yil may) 72 davlatdan 27 tasida internet erkinligi yomonlashgan, atigi 17 tasida esa yaxshilanish kuzatilgan. Xitoy va Myanma 100 balldan atigi 9 ball bilan dunyodagi eng yomon onlayn muhit sifatida qayd etilgan, Islandiya esa eng yuqori ko'rsatkichga ega davlat hisoblanadi.⁵ Diqqatga sazovor jihati shundaki, "Erkin" maqomiga ega 18 davlatning yarmida ham ko'rsatkichlar pasaygan — bu qatorda Gruziya, Germaniya va Amerika Qo'shma Shtatlari eng katta pasayishni qayd ettirgan davlatlar sifatida ko'rsatilgan.⁶

Hisobot ma'lumotlariga ko'ra, tadqiqot qamrov davrida 72 davlatning kamida 57 tasida fuqarolar ijtimoiy, siyosiy yoki diniy mavzularda onlayn fikr-mulohaza bildirgani uchun hibsga olingan yoki qamoqqa tashlangan, bu ko'rsatkich tarixiy rekord darajasiga yetgan.⁷ Statista tomonidan keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, internetga ega 5,5 milliard kishining taxminan 70 foizi o'z onlayn faoliyati sababli hujumga uchragan yoki halok bo'lgan shaxslar yashaydigan davlatlarda istiqomat qiladi, 61 foizi esa ijtimoiy tarmoqlarga kirish vaqtinchalik yoki to'liq cheklab qo'yilgan mamlakatlarda yashaydi.⁸ Bunday holatlar internetni o'chirish (internet shutdown), veb-saytlarni bloklash, trafikni sun'iy sekinlashtirish va mobil aloqani uzish kabi usullar orqali amalga oshiriladi, ayniqsa noroziliklar va saylovlar davrida bu chora-tadbirlar avj oladi.⁹

So'nggi yillarda internet erkinligiga tahdid soluvchi omillar tarkibida sun'iy intellekt texnologiyalarining roli sezilarli darajada oshdi. Hukumatlar va boshqa kuchli sub'yektlar tomonidan onlayn manbalarning manipulyatsiya qilinishi 21 ko'rsatkich orasida so'nggi 15 yil davomida eng izchil pasayishni namoyon etgan yo'nalish sifatida e'tirof etilgan.¹⁰ Bunga soxta foydalanuvchilar niqobi ostida pullik kommentatorlar, ishonchli media nashrlarni taqlid qiluvchi soxta sayt va kanallar, sun'iy intellekt yordamida yaratilgan chalg'ituvchi kontent hamda shaffof aloqasiz holda hukumat manfaatlarini ilgari suruvchi ijtimoiy tarmoq blogerlari

³Association for Progressive Communications (APC). A digital milestone: New resolution on human rights defenders and new technologies adopted by the UN Human Rights Council, 2025-yil 4-aprel. URL: <https://www.apc.org/en/news/digital-milestone-new-resolution-human-rights-defenders-and-new-technologies-adopted-un-human>

⁴Freedom House. Freedom on the Net 2025: An Uncertain Future for the Global Internet. Washington, D.C., 2025-yil 13-noyabr. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2025/uncertain-future-global-internet>

⁵Statista. Chart: How (Un)Free is the Internet? 2025-yil 13-noyabr. URL: <https://www.statista.com/chart/3942/internet-freedom-across-the-world-visualized/>

⁶Freedom House. NEW REPORT: Persistent Authoritarian Repression and Backsliding in Democracies Drive 15th Consecutive Year of Decline in Global Internet Freedom. 2025-yil noyabr. URL: <https://freedomhouse.org/article/new-report-persistent-authoritarian-repression-and-backsliding-democracies-drive-15th>

⁷Freedom House. Freedom on the Net 2025: An Uncertain Future for the Global Internet. Washington, D.C., 2025-yil 13-noyabr. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2025/uncertain-future-global-internet>

⁸Statista. Chart: How (Un)Free is the Internet? 2025-yil 13-noyabr. URL: <https://www.statista.com/chart/3942/internet-freedom-across-the-world-visualized/>

⁹BMT Inson huquqlari kengashi. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet (Rezolyutsiya 20/8 va keyingi rezolyutsiyalar). Geneva: OHCHR. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/845728>

¹⁰Freedom House. NEW REPORT: Persistent Authoritarian Repression and Backsliding in Democracies Drive 15th Consecutive Year of Decline in Global Internet Freedom. 2025-yil noyabr. URL: <https://freedomhouse.org/article/new-report-persistent-authoritarian-repression-and-backsliding-democracies-drive-15th>

misol bo'ladi.¹¹ Shu bilan birga, identifikatsiya texnologiyalarining ayrim veb-saytlar va platformalarda majburiy tatbiq etilishi onlayn anonimlikka, demak so'z erkinligini amalga oshirishning muhim kafolatiga ham jiddiy tahdid solmoqda.¹²

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, raqamli makonda inson huquqlarining xalqaro huquqiy asoslari yildan-yilga mustahkamlanib bormoqda, biroq amaliy himoya darajasi bilan normativ taraqqiyot o'rtasida jiddiy tafovut saqlanib qolmoqda. Internet erkinligining ketma-ket 15 yil davomida pasayishi, onlayn fikr bildirgani uchun jazolash amaliyotining kengayishi hamda sun'iy intellektga asoslangan manipulyatsiya usullarining tarqalishi global miqyosda jiddiy muammo hisoblanadi. Ushbu holatni bartaraf etish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega: davlatlar internetni o'chirish va asossiz bloklash amaliyotidan voz kechishi; raqamli kuzatuv huquqiy chegaralarga bo'yisundirilishi; sun'iy intellekt tizimlarini ishlab chiqishda so'z erkinligi va maxfiylikni himoya qiluvchi kafolatlar ilk bosqichdayoq joriy etilishi; hamda ko'p tomonlama (multistakeholder) internet boshqaruvi modeli xalqaro maydonlarda mustahkamlanishi zarur. Faqat shu sharoitlardagina internet jamiyat rivoji va inson huquqlarini ilgari suruvchi vosita sifatidagi dastlabki maqsadini to'la amalga oshira oladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Universal Declaration of Human Rights, Article 19 — BMT Bosh Assambleyasi, 1948-yil.
2. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), Article 19 — BMT, 1966-yil.
3. UN Human Rights Council. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet (Resolution 20/8 va keyingi rezolyutsiyalar). Geneva: OHCHR. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/845728>
4. Association for Progressive Communications (APC). A digital milestone: New resolution on human rights defenders and new technologies adopted by the UN Human Rights Council, 2025-yil 4-aprel. URL: <https://www.apc.org/en/news/digital-milestone-new-resolution-human-rights-defenders-and-new-technologies-adopted-un-human>
5. Freedom House. Freedom on the Net 2025: An Uncertain Future for the Global Internet. Washington, D.C., 2025-yil 13-noyabr. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2025/uncertain-future-global-internet>
6. Freedom House. NEW REPORT: Persistent Authoritarian Repression and Backsliding in Democracies Drive 15th Consecutive Year of Decline in Global Internet Freedom. 2025-yil noyabr. URL: <https://freedomhouse.org/article/new-report-persistent-authoritarian-repression-and-backsliding-democracies-drive-15th>
7. Statista. Chart: How (Un)Free is the Internet? 2025-yil 13-noyabr. URL: <https://www.statista.com/chart/3942/internet-freedom-across-the-world-visualized/>
8. Tech Policy Press. Global Internet Freedom Declines for 15th Consecutive Year. 2025-yil 21-noyabr. URL: <https://www.techpolicy.press/global-internet-freedom-declines-for-15th-consecutive-year/>
9. ECNL (European Center for Not-for-Profit Law). UN HRC resolutions offer crucial safeguards for civil society in AI-driven digital age. URL: <https://ecnl.org/news/un-hrc>

¹¹Freedom House. Freedom on the Net 2025: An Uncertain Future for the Global Internet. Washington, D.C., 2025-yil 13-noyabr. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2025/uncertain-future-global-internet>

¹²Tech Policy Press. Global Internet Freedom Declines for 15th Consecutive Year. 2025-yil 21-noyabr. URL: <https://www.techpolicy.press/global-internet-freedom-declines-for-15th-consecutive-year/>

resolutions-offer-crucial-safeguards-civil-society-ai-driven-digital-age

10. Access Now. “Digital rights and the UN”: recent and upcoming UN resolutions. URL:
<https://www.accessnow.org/digital-rights-and-the-un-recent-and-upcoming-un-resolutions/>